

Szent István liturgikus tisztelete*

Az első keresztény és magyar király liturgikus tiszteletének taglalása természetesen illeszkedik a konferenciába. Noha nyilvánvalóan ez Szent István későbbi emlékegyének az egybefoglalása. Majdnem fél évszázad kellett ahhoz, hogy a szent király liturgikus tiszteletének egyházi alapjai megteremtődjenek az 1083-ban végbement kanonizáció alkalmával. Eme, a többi témához viszonyított fázistolódás ellenére is, liturgikus nyelvezettel élve méltó és igazságos, sőt illő és üdvös, hogy szó essen István király egyházi kultuszáról, hiszen az ő életművének lényegét fegyelmezett, feszes kifejezésekkel éllette tovább nemzedékek sokasága számára az egyházi kultusz, a liturgia, áttemelve az időbeliségből az időnkívüliségbe és némileg az idő fölöttiségbe. Szent István kisebbik legendájának a végén a 10. fejezetben található a következő rövid kitétel, amely három fordításban is rendelkezésünkre áll. A legismertebb változat szerint, „miként István dicsérettel és énekkel szolgált az Úrnak a mennyben, úgy őt is az Úr egyházának a dicséretével és énekével méltó módon és emlékezetesen fölékesítette a földön, majd szentté avatásakor klerikusok himnuszok hangjaival zengték imába nevét.” Az ének vagy himnusz lett légyen akármelyik fajtája is a liturgikus szövegnek, a legenda, vagyis a *vita* szerzője arról tanúskodik, hogy az elhunyt uralkodóval kapcsolatos imádságban végbement a meghatározó átmenet. 1083-ban a *proból* a *perre*, vagyis nem Istvánért imádkoznak, hanem István által, István közbenjárásával, tehát a fohász, az ének már általa szárnyal a magasba. A klerikusok István nevét himnuszokban megvallva, az ő közbenjárásában bizakodtak. A kultusz hivatalos rangra emelkedésekor megjelentek az első liturgikus szövegek, amelyek a szent király életének, személyiségének főbb vonásait kicimelve művének méltó emléket állítottak. A frank-római rítus, amely a X. század folyamán néhány kivételtől eltekintve a latin egyházban egyeduralmi helyzetnek örvendett, és a lényegi egységet megőrizve több regionális változatban létezett, átkerült a nyugatról jött térítők révén a születő magyar egyház ünnepi, meg mindennapos gyakorlatába. Mivel a korai korszakból liturgikus kódexek nem maradtak fenn, hiszen a zágrábi püspökség fóltehetőleg 1094-ben történt alapításakor oda küldött könyvek nem a XI. század első évtizedeiből, vagy még korábbról, hanem az utolsó harmadából datálódnak, ezért a hittérítők származása, egyházi hovatartozása alapján lehet meghatározni, hogy az ének, illetve a liturgikus szövegek milyen gyökérre mehetnek vissza. Szerencsére a magyarországi zenetörténeti kutatások kiegészítik a liturgiátörténeti kutatásokat és azt lehet mondani, hogy Sankt-Gallen, Salzburg, Passau, Aquileia, Mainz, Magdeburg, Regensburg egyházi küldték liturgikus szokásrendjüket magyar földre a térítőkkel. S ennek alapján tudható, hogy három regionális változat: a dél-német, a Rajna-menti és az észak-italiai olvadt egybe, majd egészült ki a XI. század derekán a lotharingiai szokásrenddel. A térítőket küldő, azokat kódexekkel felszerelő helyi egyházak több évtizeden át kapcsolatban maradtak az itteniekkel, amint erről 1028 tájáról Arnoldus regensburgi szerzetes gyakran idézett alakja is vall. Érdemes elolvasni ezt a kalandos utazást, mert tutajon jött le a Dunán életveszély közepette, s utána Szent Emmerám officiumára tanította meg az esztergomi érseket, meg papjait és szerzeteseit. A liturgikus élet kódexeinek tipológiai vizsgálata alapján pedig elmondható, hogy már a XI. században a különféle típusú, egymást föltételező és egymást szervesen kiegészítő könyvek használata nem valamiféle kódexekben szegény, helyi egyház kényszermegoldásairól tudósít, hanem arról, hogy a *scriptoriumok*, az írásműhelyek jóvoltából kódexekben gazdag nyugati egyházak bevált gyakorlatai a hazai egyházakban is gyökeret vertek. Az eddig áttekintett helyzet magában hordozta a hamarosan végbemenő, első, itthoni tudatos liturgikus rendezés lehetőségét. Erre a kanonizációtól, 1083-tól számítva két évtizedet sem kellett vámi, mert az István akaratából elsőbbséggel rendelkező, később *mater et caput* (anya és fő) kitétel címmel illetett Esztergomi tekintélyére támaszkodva 1100 táján, az esztergomi zsinaton megtörtént a liturgikus rendezés. Csak éppen az előirtak mikéntjeinek a részleteit nem ismerjük. Szent István liturgikus tisztelete tehát ilyen keretek között született meg és gyarapodott folyamatosan a középkor végéig. A szent király tiszteletét hirdető első liturgikus szövegek igazi alkotások, az intellektuális munkában is önállósodó helyi egyház életjeleiként értelmezhetők. A kultusz központja ugyan a székesfehérvári lemetkezőhely, a bazilika volt és itt

* Elhangzott 2000. július 4-én a XXVIII. Horismereti Akadémián. (Szerk.)

hangzottak föl elsőnek a későbbiekben tárgyalandó szövegek, ám amint az ünnep, az eleváció és a transláció napja: augusztus 20., úgy az imádságok is gyorsan terjedtek, amint azt a ma Zágrábban őrzött, 1083-1094 között készített úgynevezett Szent Margit szakramentárium bizonyítja. A szakramentárium az a liturgikus kódex, amit a misében a pap használ. (A liturgikus kódexek a misében három csoportra oszlottak, az egyik kódex-csoport az énekesek kezében volt, a másik a fölolvásoknál, a papra tartozó imádságok külön kódexben. Ez utóbbit nevezzük szakramentáriumnak.) Idővel a főünnep vigíliát kapott, amint a bő száz évvel későbbi Pray-kódex naptára és a könyörgés-sorozat erről ékesen tanúsodik. A XII. századvégi állapotról tudósító kódex tudniillik október 11-i dátummal olyan ünnephez szolgáltat három könyörgést, amely ezen kívül egyetlen forrásból sem ismert, és ennek elnevezése *inventio corporis Stephani regis* (Szent István király testének föltalálása). Nem tudni, hogy miért akarta a liturgikus szerző, szerkesztő, másoló ekkor is ünnepeltetni az *elevatio*, vagy *inventio* (a fölemlés, vagy megtalálás) tényét, amikor az augusztusi alkalom kettős, a vigília miséjét is beleszámítva. Ennél ismertebbeknek számítottnak ugyancsak a Pray-kódex naptárában először szereplő *translatio dexteræ Sancte Stephani regis*, vagyis Szent István király jobbjának az átvitele, noha utólag jegyezték be és nem rendelkezik saját szövegekkel. Mivel több XIV–XV. századi kalendáriumban megtalálható, majd a nyomtatott könyvekben saját szöveggel szerepel, ezért az idők folyamán egyre népszerűbbé vált ünnepnek tűnik, amit talán a Szent Jobb Szekesfehervárra került okozott a XV. század első felében. Hiszen Szent István legendáiból tudjuk, hogy Merkur nevű szerzetes miként szerezte meg és mondta el, hogy angyal nyomta kezébe a szent jobbot. Szent István nagy legendája a kutatók jelentős részének véleménye szerint a szentté avatást megelőzően fródott és segítette a mise saját szövegeinek létrejöttét.

A szentté avatásnak nem volt előzetes feltétele, hogy az illető avatandó szentnek saját szövegei legyenek, akár misében, akár szolozsmában, ezért 1083-ban Szent István szentté avatásakor magától értetődően a hitvallók miséjének általánosan imádkozott szövegeit, pontosabban „Az igaznak szája” kezdetű szövegegységet vették használatba, s ezt kiegészítették három saját könyörgéssel. A már említett Szent Margit szakramentárium függeléke megőrizte a *protorex*, az első király tiszteletének legősibb emlékét. Ez igen fontos tény, mert magát a bizonyos Szent Margit kódexet, Szent Margit szakramentáriumot tényleg 1083-1094 között másolták, és jelenleg is Zágrábban őrzik. A kollekta, ami a misének az első nagy könyörgése, a legjelentősebb. A kollekta megfogalmazása, ebben az égi és földi egysége, egyensúlyja olyan tökéletes, hogy arra lehet következtetni: a szerző hosszú időn keresztül érlelte a szöveget, mielőtt a szentté avatás hatására végleges formába öntötte volna. Túlzás nélkül állítható, hogy ez a rövid könyörgés több mint egyszerű liturgikus imádság. A pártütésektől, küll- és beharcoktól meggyötört, majd I. László uralkodása alatt egységre jutott és öntudatra ébredt ország népének hitvallása a *protorex*ről. Igazi, nagy formátumú könyörgés ez, amelyet az ismeretlen klerikus minden bizonnyal itt, Fehérvárott fogalmazott meg, és számos példa tanulmányozása után választotta ki a legmegfelelőbb kifejezéseket. Ha megtörténik a magyar vonatkozású oráció-anyag teljességre törekvő földolgozása, bizonyára többet tudunk a forrásokról és a szerkesztésről. De ez nem fogja módosítani azt a tényt, hogy ez a könyörgés, ami 1083-ban a szentté avatáskor elhangzott, tényleg összefoglalja mindazt, ami 45 évvel István halála után gondoltak róla és tulajdonképpen ennek a könyörgésnek a hajszályvökerei a népi tiszteletből táplálkoznak. A liturgikus kultusz ugyanis mindig föltételezte a népi közmeggyőződést. Ennek mintegy hivatalossá válása volt megemelt szinten és a továbbiakban ösztönzője lett. Az első szent királyról az utókor akármilyen klasszikus szépségű könyörgéseket fogalmazhatott, ha nem létezett volna előzetesen népi kultusz és ennek kiindulópontja: az illető személy karizmatikus kisugárzása már életében, ami halála után a sírjánál folytatódott, akkor a liturgikus kultusz nem talált volna visszhangra a klerikusok minden igyekezete ellenére. A száz évvel később, 1192–1195 között írt Pray-kódexben is azok a könyörgések találhatók, mint az 1083-1094 között másolt kódexben. Emellett új ünnepek is föltűntek saját szöveggel. Az általánosan ismert szövegek mellett fontos, hogy a Pray-kódexben a király *cruiditor ueternae vitæ*, vagyis az örök életnek az *eruditor*a, a tanára, tanítója, oktatója és ez a gondolat visszhangzott a másik két könyörgésben is. Augusztus 20-án a Szent Margit szakramentárium sorozatát követte a transláció feliratu mise három könyörgése a Pray-kódexben, és a kollekta, vagyis az első nagykönyörgés egyértelműen erre utal, hogy ma István átvitelét ünnepeljük. A másik két könyörgés jellegtelenebb, de mégis azt mondja Istvánról, hogy *gloriosissimus pannoniæ rex*,

vagyis a pannonok dicsőséges királya. Miért volt szükség száz évvel a szentté avatás után egy újabb könyörgéssorozatra? Egyelőre nem tudjuk megválaszolni, de nem lehetetlen, hogy idővel még tudni fogjuk. A Pray-kódex kalendáriumában augusztus 15-én az *assumptio*, vagyis Szűz Mária mennybevétele után oda van írva még, hogy *transitus sancti Stephani*, Szent István tranzitusza, átmenete, vagyis a halála – idegen kéztől. Saját szöveg azonban ehhez nem tartozik. Néhány kézirat és nyomtatott forrásban e napon, augusztus 15-én *commemoratio* is szerepelhet, és a legősibb kollektá elhangzott. A pálos-könyvek ezt nem tartalmazzák.

Jelentősebb eltérés a mise alleluja-verseiben található. A *sancte rex Stephane* kezdetű felsőhajtás allelujájába foglaltan először a XIII. századi zágrábi *Missale Notatum* lapjain található három, ugyancsak Szent Istvánhoz szóló könyörgés társaságában. Igaz, hogy itt az első szó még nem *Sancte*, hanem *Beate*, azonban *Sancte* kezdettel leginkább az esztergomi rítus magukénak valló egyházak könyveiből ismerjük ezt, később pedig a pálosoknál is megszólalt. Olyannyira népszerűnek bizonyult ez a Szent István király alleluja-vers, hogy később Szent László nevét helyettesítették be és így énekeltek. Hazai forrásban előforduló, imént idézett alleluja-vers ez időben közel áll a *Sanctissime confessor domine* kezdetű, ami egy banbergi graduáleban található, talán magyar bejegyzésként. Akárhogy is került az Istvánt *pater et rex*, atya és király néven ünneplő szöveg a kódex toldalékába, a kultusz terjedéséről tanúskodik. Időrendben következő egy XIV. századi szöveg: *O rex et apostole Stephani* kezdetű (Ó István király és apostol). Ez az első, csak Istvánra vonatkozó *versus*, ugyanis ebben megjelenik a kezeit az ég felé kitérő István, amint népét haldokolva Krisztus anyjának az oltalmába ajánlja. A zene-történet-kutatás kimutatta, hogy ennek a szövegi, zenei mintája azonban egy Szűz Mária tiszteletére énekelt vers volt, az *O consolatrix pauperum* (Ó szegények vigasza), és így érthető, hogy az István Mária iránti tiszteletét előtérbe állító zenei és liturgikus tétel tulajdonképpen egy Mária-énekre megy vissza ugyanabban a műfajban. A XV. század végére némileg egyszerűsödött a helyzet, és a *hungarorum apostole, doctor panoniae* megszólítások állandóan előjönnek, vagyis magyarok apostola, Pannónia tanítója. A nyomtatott esztergomi könyvekben Szent István király alakja hiába *fulgens ut sol in caelo*, ragyogó mint a nap az égen (aki egyébként egy névcserével László is lehet), már nem olyan átutó erejű mint az előző. A nyomtatott liturgikus könyvek azért fontosak, mert 1484-től 1540-ig több mint felszár liturgikus kódexet sokszorosítottak a legjobb nyomdáknak Velencétől kezdve Bázelig a magyar egyházak használatára, és ebben hatalmas latin nyelvű, de magyar örökség található. A mise saját szövegeinek elemzésekor szólni kellene vagy lehetne még a *Corde voce mente pura* (Szívvel, hanggal, ésszel dicsérd Istvánt) kezdetű XIII. századi szekvenciáról, amely számos forrásban fennmaradt. István életét mondja el, miközben Pannóniát örvendezésre szólítja. A szerző a közhelyeken túlmenően szól István csodálatos születéséről (ti. anyjának, Saroltnak, Szent István első vértanú megjelent álmában), aztán szól a műveltségéről, országot alapító, egyházat szervező ténykedéséről. Kiemelkedő ebben a bibliabeli Salamon királyhoz történő hasonlítás, a köegyházakat építő és gazdagító tevékenysége folyamán, mert Salamon az Úrnak épített templomot, és a magyarok számára is István Salamont mintázza a sok-sok általa épített templommal. Az irodalomtörténeti kutatás a strófaszerkezet alapján Szűz Mária vagy Szent Ferenc szekvenciái egyikében véli fölfedezni a mintát. Az átütő erejű szentírási személyiségkép tartalmilag átvezet a zsolozsma vizsgálatához, ám ennek előtte a teljesség kedvéért még meg kell említeni, hogy a *Novum genus melodiae* kezdetű XV. századi szekvencia kevésbé volt elterjedt.

A miséhez hasonlóan a szentté avatáskor a zsolozsma is csak néhány saját szöveggel rendelkezett. Ezt az állapotot híven tükrözi a *Codex albensis*, amelynek keletkezési helyéül a kutatás hosszú ideig egyértelműen Székesfehérvárt jelölte meg. Falvy László és boldogult Mezey László, amikor a grazi egyetemi könyvtárban őrzött XII. század eleji és kottaírással ellátott zsolozsmás énekeskönyvet facsimile kiadásban 1963-ban közreadták, egyértelműen székesfehérvárnak tartották. Az újabb szakirodalomban létezik olyan utalás, hogy ezen az *albensisen* valójában Gyulafehérvárt kellene érteni, mert Szent István tisztelete egyetemes volt és a kódexben bizonyos, más szövegek az erdélyi liturgikus gyakorlatra utalnak. Ami biztos, hogy akár Gyulafehérváron, akár Székesfehérváron írták ezt a kötött énekeskönyvet, nagyjából 1120 táján, Szent István szentté avatása után ötven éven belül már mives szövegű zenei tételeket tartalmaz. Három antifóna van a Szent István zsolozsmájában, amelyek közül kettő fennmaradt, egy harmadik elsikadt. Három responzórium, felelgetős ének közül csak az első, a saját szövegű alkotás, a második és harmadik azonban máshonnan kölcsönözött.

„Üdvözlégység Szent István király, néped nemes reménye. Üdvözlégység hitünk tudósa és apostola, üdvözlégység szentségnek és igazságnak tükré. Általad hittünk Krisztusban, általad üdvözülünk Krisztusban. Imádkozz a népért, járj közben a papságért, hogy tiedd közül senki ne jusson prédál az ellenségnek.” Ez a leghíresebb antifóna és a vecsernyében lévő *Magnificat* éneket keretezi. Ebből az egy alkotásból fogalmat lehet alkotni, hogy latin nyelvű, de teljes mértékben magyar alkotással állunk szemben. A XIII. század végén készült egy igazi, verses, ritmikus zsolozsma is Szent István tiszteletére, amire az a jellemző, hogy a már ismert megnevezések mellett (*predicator, legislator, apostolus, doctor, praeceptor*) új fordulatokat is igénybe vesz a szerző témája minél teljesebb kifejtése érdekében vagy mondandójának aktualizálása végett. Ugyanis a XIII. század végén, IV. László uralkodásakor Kézai Simon, Kun László udvari papja Attila vezérben találta meg királyának őseit, és nehezen tekinthető véletlennek, hogy pontosan ekkor, a Szent István tiszteletére írt verses zsolozsmában Attila megjelenik. „Vad volt a magyar, s hitetlen Attila király alatt”. A későbbiekben több erőteljesen biblikus kép, sőt maga Sámson is megelevenedik, és némi túlzással elmondható, hogy a jámbor egyházi szerző szeme előtt a XIII. századvégi, időnként dülő, de már az országban megtelepedett pogány kunok, mint a keresztség előtti magyarok előképei jelentek meg. Istvánról így szól a szerző:

„Baldog férfi, juhakolba cipeli a párducot,
vad oroszlánt felkarolva jászol mellé állított.
Kér is, ád is, fenyeget is, hívja, vonja, kergeti,
gonoszat is, szelidet is Krisztusban megszenteli.”

Ezután következik a nemzeti önismeretre valló szakasz:

„Ha e nemzet mesterének más is bírna vallani,
tetszett volna Istenének más apostolt küldeni.
Ám e nyakas, délceg fajta, kardos markú nemzetet,
nem más, csak egy magafajta harcos téríthetett meg.
Az oroszlánt megigázní a nagy Sámson kelleitik,
magyaroknak prédikálni erős király küldetik.
Torkából az oroszlánnak drága lépesmész csepeg,
száján a magyar királynak édes, szép dicséreték.”

(Sik Sándor fordításai.)

E néhány szakasz a zsolozsma reggeli imádságából elégségesen igazolja, hogy a zsolozsmát a klerikus szerző rendkívül tudatosan fogalmazta meg Kun László idejében. De ez nem azt jelenti, hogy ő belevetített valamit, hanem inkább Szent István alakjának gazdagságából olyan összetevőket emelt ki, amelyekből összeállt az a kép, amire ekkortájt szükség volt. A kalocsai érseknek törvényben előírt kötelessége volt a kunokat elvezetni a keresztségre. Mások is felelősek voltak még értük, de főként a kalocsai érsek. Szent István zsolozsmájához sokáig nem volt saját himnusz. A legrégebb himnusz egyetlen forrásban, egy XIV. századi breviáriumban maradt fenn, – nem terjedt el. A *Gaude mater hungaria*, Örülj Magyarország, kedves anya – kezdetű himnusz van meg a legtöbb forrásban. Érdekes, hogy a típuskiadásnak tekintethető 1484-es nyomtatott esztergomi breviárium nem tartalmazza. A *Gaude caeli nova luce* kezdetű himnusz a XV. században bukkant föl, nem olyan elterjedt, mint az előző, mégis, úgy tűnik, ezt a középkor végén jobban ismerték. A negyedik himnusz pedig a *lam lucis orto sidere*, esti himnusznak a parafrázisa, Szent Istvánra alkalmazva. Mivel ez minden nap énekelt esti himnusz, amit Magyarország klerikusai évszázadokon keresztül tudtak fejből, mert állandóan előjött minden este a zsolozsmában, ezt alkalmazták Szent Istvánra. A himnuszok tartalmi elemzése alapján meg lehet állapítani, hogy a hagyományos képet adták tovább Szent Istvánról, biblikus ihletettséggel és a Iartvik-legendára támaszkodva. A király-eszmény szerint ő a hit megalapozója, a *protrex*, egyben a hit védelmezője is, aki a nemzetéről nem feledkezik meg. *Hic est miles, rex et rector*. Emellé párhuzamosan oda kívánczik az a szekvencia, amely Nagy Károlyról szól. *Hic est Christi miles fortis*. Itt van Krisztus erős katonája. *Hic invicte dux cohortis*. Itt van a győzhetetlen seregnek a vezére.

Ha arra gondolunk, hogy Szent István Intelmei egy karoling kori műfaj, a királytükör műfaj utolsó emléke, meg ha felidézünk, hogy Szent István törvénykönyvei mennyit merítettek a karoling törvénykezésből, akkor érthető, hogy Szent Istvánt 1000 karácsonyán koronázták

meg, és nem 1001 január elsején, mert 800 karácsonyán Nagy Károlyt koronázták császárrá Rómában, a Szent Péter apostol sirja fölötti bazilikában. Ezzel a karácsonyt évszázadokra király-koronázási, uralkodó-koronázási ünnepé tették. Így érthető, hogy a Nagy Károly tiszteletére énekelt liturgikus szövegek hatottak Szent István alakjának megrajzolásokor. A különböző egyházmegyék, szerzetesrendek kisebb eltéréseit leszámítva az a kép, melyet az utókor Szent Istvánról a liturgikus tisztelet, kultusz folyamán kapott, az évente visszatérő ünnepen vagy ünnepeken a különböző szövegek olvasása, magyarázása, éneklése révén ébren tudta tartani a *profetex* személyiségét az egész keresztény nemzet kollektív tudatában, és ezzel ez a liturgikus tisztelet hosszú évszázadokon keresztül az egység szolgálatában állt.

Török József

Európa pénzverése Szent István korában*

A Nyugatrómai Birodalom bukását követően a birodalmon és a limesen kívüli területek között megindult egy kiegyenlítődési folyamat. A birodalomban ugyanis jól szervezett gazdasági tevékenység és fejlett pénzgazdálkodás folyt, amely a kül- és belkereskedelmen kívül kiterjedt az államigazgatásra is, valamint – nem utolsósorban – az adórendszerre. Ez a pénzgazdálkodás egy igen differenciált pénzrendszert igényelt és a pénzverés ezt az igényt ki is elégítette: arany-, ezüst- és rézpénzverés folyt, ahol az alapsúlyoknak voltak többszörösei és hányadosai. Ezzel szemben a limesen kívüli területek népeinek gazdasága még nem igényelte a pénzgazdálkodást, de a birodalom pénzeit ismerték. Róma kereskedői rendszeres kapcsolatot tartottak velük, így pénzüik is eljutott hozzájuk. A leletek tanúsága szerint azonban szinte kizárólagosan az arany- és ezüstpénzre tartottak igényt, ami nem pénzforgalomra, hanem tezaurálásra utal. A két, gazdaságilag egymástól eltérő terület egy államrendszerbe fogásával természetesen vált szükségessé a gazdasági kiegyenlítődéssé. A hajdani római birodalom helyben maradt lakosainak pénzügyi tevékenysége csökkentebb szinten folyt tovább, míg az úgynevezett „barbaricum” népei szervezett államrendszerbe kerülésükkel fokozatosan tértek rá a pénzgazdálkodásra. A frank és gót uralkodók pénzei kezdetben a római ezüst- és aranypénzek utánzatainak tekinthetők, csak I. Theodobert (534–548) frank, illetve Leovigild (533–586) gót királyok pénzei utalnak az új uralkodók neveire. A Meroving uralkodók ezüstpénzeiknek súlyfőből nehéz következtetni a római pénzlábra; valószínűleg a siliquát próbálták alapul venni, míg az aranyokban a tremissist (a solidus harmada) ismerhetjük fel. A rendszerezettebb, kettős valutájú (arany és ezüst) meroving pénzverést II. Chlotártól (584–628) és fiától, I. Dagoberttől (628–638) számíthatjuk; fél-siliquás denár és arany triens készült.

A középkori gazdaságnak megfelelő ezüstvaluta megteremtése Nagy Károly császár (768–814) nevéhez fűződik. Ő 781 körül a 327 grammos római font helyett nehezebb súlyegységet, a róla elnevezett 408 grammos karoling fontot tette meg pénzverési alapsúlyul és ebből 240 darab denárt rendelt verni. Nagy Károly császárnak ezt a reformját tekinthetjük a középkori pénzverés születésnapjának, a XIII. század végéig tartó európai denár-rendszer kezdetének. Ez azt jelenti, hogy mintegy fél évezredig a Német-Római Császárságban és az ennek pénzrendszerét átvevő országokban denárt és ennek felét, obulust vertek. Természetesen a Nagy Károly által megállapított pénzláb helyenként és időnként erősen módosult, aminek legfőbb oka az volt, hogy a birodalom tartományurai meglehetősen függetlenek voltak a császártól és önálló pénzveréssel rendelkeztek. A XII. században általánossá vált az alapsúly változása is; a font helyett a márka lett a súlyegység és ennek számtalan egymástól eltérő súlyú helyi változata lett.

Európa keleti felén a Keletrómai (Bizánci) Császárság szinte változatlan rendszerben élt tovább a XII. század végéig, amikor lényeges változások történtek, s végérvényesen csak az oszmán törökök számolták fel, nem sokkal Mohács előtt. Gazdasága töretlen volt, kereskedelmi kapcsolatai pedig az akkor ismert világra kiterjedtek. Pénzverésre is messzemenően differenciált volt; alapegységű arany-, ezüst- és rézpénzeinek hányadosait és többszöröseit is verték.

* Elhangzott 2000. július 4-én, a XXVIII. Honismereti Akadémián. (Szerk.)